

МОЛОДШИЙ ШКОЛЯР ЯК СУБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Концептуальною основою розгляду молодшого школяра як суб'єкта соціального виховання вважають завданнево-віковий підхід, оскільки він найбільше відповідає сучасній соціально-педагогічній теорії й практиці (Л. Ваховський, М. Михайленко, А. Мудрик, О. Песоцька, В. Сластьонін, С. Харченко та ін.). Сутність цього підходу може бути зведена до кількох узагальнених положень [1]. На кожному віковому етапі перед людиною постає низка завдань, від сприятливого чи несприятливого вирішення яких залежить її особистісний розвиток. Соціальне виховання повинне бути побудоване так, щоб забезпечити умови для сприятливого вирішення цих завдань на кожному етапі життєдіяльності людини відповідно до норм цивілізованого суспільства. Крім того, у руслі індивідуального виховання особистості на базі завданнево-вікового підходу треба надавати конкретну допомогу для вирішення завдань (проблем), які перед нею стоять.

Дитинство молодшого школяра як суб'єкта соціального виховання підпорядковане загальним завданнево-віковим особливостям розвитку. Водночас, зміст, динаміка й характер його перебігу в умовах індивідуального життя має свою специфіку. З урахуванням сказаного проаналізуємо дитинство молодшого школяра як суб'єкта соціального виховання, що може бути проведено на таких підставах: соціально-педагогічна ситуація розвитку, вікові завдання (природно-культурні, соціально-культурні, соціально-психологічні), інститути та агенти соціалізації.

Для соціально-педагогічної ситуації розвитку молодшого школяра характерні такі ознаки: подальший фізичний і психофізіологічний розвиток дитини, що забезпечує можливість систематичного навчання в школі; докорінна зміна соціальної ситуації розвитку дитини (вона стає „суспільним” суб'єктом і має тепер соціально значущі обов'язки, виконання яких отримує суспільну оцінку; у неї починає складатися новий тип стосунків з людьми, які її оточують; безумовний авторитет дорослого для неї поступово втрачається, а все більшого значення для дитини набувають однолітки, зростає роль дитячого співтовариства); становлення навчальної діяльності як провідної, яка визначає найважливіші зміни, що відбуваються в розвитку дитини на цьому віковому етапі (складаються психологічні новоутворення, які характеризують найбільш значущі досягнення в розвитку і є фундаментом, що забезпечує розвиток на наступному віковому етапі); висунання мислення (передусім словесно-логічного, роздумливого) у центр свідомої діяльності дитини в процесі засвоєння наукових знань, на основі чого перебудовуються й усі інші пізнавальні процеси (пам'ять стає мисленневою, а сприйняття – думаючим); появою довільної й просоціальної поведінки, в основі якої лежать моральні мотиви й переживання дитиною власної унікальності; виникнення планування результатів власних дій і рефлексії, пов'язаних з основним мотивом, який домінує в цьому віці – мотивом досягнення успіху; становлення дитини як активного суб'єкта пізнання й діяльності [2, с. 52 – 57].

Соціально-педагогічна ситуація розвитку становить об'єктивну реальність у тому плані, що в ній відображено відповідні об'єктивні біологічні й соціальні закономірності вікового розвитку людини. З іншого боку, на соціально-педагогічну ситуацію розвитку впливає суб'єктивний чинник, одним з елементів якого є той чи той соціальний інститут освіти – виховання.

До основних *природно-культурних завдань* дитинства молодшого школяра відносять: розвиток рухових навичок, розвиток маскуліності-фемінності, формування довільності психічних процесів.

Розвиток рухових навичок пов'язаний з активним анатомо-фізіологічним дозріванням організму, з наявними змінами в органах і тканинах тіла, що підвищує фізичну витривалість дитини. Указана особливість є особливо важливою для оволодіння писемним мовленням у процесі навчання. Писемне мовлення як робота над способом і формою висловлювання має величезне значення для формування мислення. Розвиток маскуліності-фемінності має важливе в соціально-педагогічному плані значення для статевої диференціації молодших школярів у спільній діяльності. При цьому, якщо для хлопчиків група однолітків їхньої статі виявляється референтною, то для дівчаток властивістю референтності наділена не група однолітків, а дорослий. Довільність психічних процесів і розвиток внутрішнього плану дій у сучасній психології відносять до основних новоутворень молодшого шкільного віку. Пам'ять молодшого школяра поступово набуває рис довільності, стаючи опосередкованою й свідомо регульованою. Довільність психічних процесів детермінує формування вміння планувати в молодших школярів. Численні психологічні експерименти показали, що планування є довільним від дії аналізу, спрямованого на виявлення дітьми суттєвих відношень завдання. Виявлено внутрішній зв'язок планування й рефлексії.

До *соціально-культурних вікових завдань* дитинства молодшого школяра належать: оволодіння роллю учня, систематизованими знаннями й уміннями в обсязі шкільного навчання, індивідуалізація інтересів і оволодіння способами самоорганізації для їхньої реалізації, формування прагнення до досягнення результату, вміння адекватно оцінювати власні успіхи й невдачі. Вирішення вказаних завдань безпосередньо пов'язане з готовністю дитини до школи, процесами адаптації й дезадаптації.

Оволодіння роллю учня відбувається на основі готовності дитини до шкільного навчання. У соціально-педагогічному плані готовність до школи – це складне комплексне утворення, яке є підсумком повноцінно прожитого дошкільного дитинства й водночас індивідуальною програмою розвитку для учня. У повному обсязі готовність містить інтелектуальну готовність (розвинуті дошкільні форми мислення – наочно-образне, наочно-схематичне та ін., творча уява, наявність основних уявлень про природні й соціальні явища), вольову готовність (сформованість відповідного рівня довільності), мотиваційну готовність (бажання ходити до школи, набувати нові знання, зайняти нову соціальну позицію – позицію школяра), а також сформованість у дитини ставлення до вчителя як до дорослого, який має особливі соціальні функції, розвиток необхідних форм спілкування з однолітками (уміння встановлювати рівноправні стосунки та ін.). Велике значення для розуміння того, чи готова дитина до школи, має розвиток ігрової діяльності. Від готовності дитини до шкільного навчання залежать характеристики оволодіння роллю учня в адаптаційний період. Сприятливе по-

єднання соціальних зовнішніх умов веде до адаптованості, несприятливе – до дезадаптації [3].

До *соціально-психологічних* вікових завдань дитинства молодшого школяра відносять такі: розвиток рефлексії щодо своєї діяльності; статева стереотипізація, подолання суперечностей між ролями дитини й школяра (криза шести років) та між прагненнями до імпровізації, творчості, демократичного спілкування й схильністю до стереотипів, підкорення авторитетам. Усі вказані завдання взаємопов'язані й взаємозумовлені особливостями засвоєння діяльністю й соціальним досвідом.

Незважаючи на те, що провідною діяльністю дитини молодшого шкільного віку є навчання, а отже, пов'язані з ним завдання формування свідомості за допомогою наукових понять і художніх образів, настільки ж важливим стає завдання засвоєння реальних відносин з товаришами, учителем, з навколишнім світом на основі засвоєння моральних цінностей і правових норм. Засвоєння дитиною соціального досвіду відбувається разом з навчальною діяльністю, у грі, у спілкуванні, у залученні дитини до праці. Соціальний досвід дитини є результатом її соціалізації й виховання. Це багаторівнева єдність пізнавального, аксіологічного, комунікативного й поведінкового компонентів її життєдіяльності. Іншими словами, соціальний досвід дитини – це не те, що вона знає, вивчила, а те, що вона пережила, і цей досвід постійно визначає її дії й вчинки. Соціальний досвід – це завжди результат дій дитини, активної взаємодії з навколишнім світом. Засвоєння соціального досвіду відбувається в процесі різноманітної *діяльності*, оволодіння широким фондом соціальної інформації, умінь, навичок, у процесі *спілкування* з людьми різного віку, у рамках різноманітних соціальних груп, а також у процесі *виконання різноманітних соціальних ролей* під час засвоєння моделей поведінки.

Вирішення всіх трьох названих груп завдань об'єктивно необхідне для соціалізації особистості молодшого школяра.

Для вирішення природно-культурних завдань на віковому етапі дитинства молодшого школяра в соціальному вихованні необхідно розробити: систему фізичного й сенсорно-моторного розвитку заходів компенсації й реабілітації дефіцитів і дефектів процесу дозрівання й розвитку окремих анатомо-фізіологічних систем організму (у рамках індивідуального підходу), способи стимулювання усвідомлення цінності здоров'я, активного ставлення дитини до свого фізичного розвитку та його методи. Роль соціального виховання є особливо великою у вирішенні соціально-культурних завдань, оскільки фактично суспільство й держава вимагають від виховання передусім формування громадянина, який відповідає соціальному й державному замовленням. Соціально-психологічні завдання – це становлення самосвідомості особистості, її самовизначення в актуальному житті й на перспективу, самоактуалізація й самоутвердження, які на етапі молодшого шкільного дитинства мають специфічний зміст і способи їх вирішення. У процесі соціального виховання допомога дитині у вирішенні цих завдань може бути надана, якщо відповідно до її вікових особливостей і можливостей педагога цілеспрямовано розвивають рефлексію й саморегуляцію особистості молодшого школяра, стимулюють і створюють умови для адекватного самопізнання, особистісно значущих і соціально прийнятних для самореалізації й самоствердження.

До *інститутів і агентів соціалізації* молодшого школяра належать: сім'я, школа, ЗМК, позашкільні заклади, батьки, учитель, інші дорослі, однолітки в класі й поза ним, їхні роль і можливості у вирішенні вікових завдань. У термінології, запропонованій А. Мудриком, означені інститути соціалізації утворюють так звані мікрочинники соціалізації, де під чинником соціалізації розуміють умови, які діють на об'єкти соціального виховання й більш або менш активно впливають на їхній розвиток [4, с. 10 – 11]. У термінології, запропонованій Л. Мардахаєвим, інститути й агенти соціалізації утворюють соціокультурне середовище соціального виховання й розвитку особистості [5].

Основними інститутами соціалізації молодшого школяра як суб'єкта соціального виховання є сім'я й школа. Сім'я – це фундамент, де формується особистість, а школа – це заклад, що сприяє соціальному вихованню людей, які ростуть, відшліфовує їхні особистісні й індивідуальні якості. Головним у відносинах цих інститутів є їхня взаємодія.

Незважаючи на широке коло досліджень, присвячених взаємодії сім'ї й школи, ця проблема до цього часу залишається актуальною, що пов'язано з посиленням динаміки соціальних суперечностей і розшаруванням суспільства. Унаслідок цього автори більшості публікацій останніх років акцентують увагу на особливостях сучасної школи інноваційного типу.

Вони розглядають інноваційну – як школу соціалізації з елементом спеціалізованої освіти. Це пояснюють рядом обставин.

По-перше, у кожній інноваційній школі є далека перспектива стати альтернативою, розробивши принципово нову освітню модель (саме так оформлювались і ставали культурологічними освітніми системами колись інноваційні школи С. Френе, М. Монтессорі, Р. Штейнера та ін.). „Перевірку” школи на інноваційність можна здійснювати за різними підставами. Ми, услід за Т. Ковальновою, виділяємо два такі критерії: 1) системність нововведень; 2) дослідницька діяльність [6]. По-друге, потік інноваційних шкіл (авангардні, пілотні, школи-лабораторії, експериментальні й дослідно-експериментальні, пошукові, просунуті тощо), спрямованих на оновлення, творчість, саморозвиток, становить ту якість, яка не тільки пов'язує інноваційну школу з масовою, традиційною, але й змінює характер самої масової школи [7]. По-третє, інноваційна школа як виховна система має більше, ніж масова школа, об'єктивних можливостей для цілеспрямованого соціального виховання дітей. Виховна система новаторської школи не зведена до дидактичної, а становить, з одного боку, психолого-педагогічну систему, а з іншого – соціально-педагогічну. Це, своєю чергою, означає, що виховна система впливає на школярів не лише як дидактичний (через навчання), але передусім як соціальний чинник (через соціальне виховання) шляхом включення дітей у навколишнє середовище, через стосунки, які складаються між батьками, учителями й дітьми, через певний психологічний клімат і т. ін. По-четверте, інноваційна школа значною мірою є школою соціально-педагогічної підтримки в соціальному вихованні школярів, під якою ми розуміємо фактичну систему використання засобів, що сприяють усвідомленню людиною, яка росте, своєї відмінності від інших: своєї слабкості й своєї сили – фізичної, інтелектуальної, моральної, творчої. Це необхідно для визначення власного сенсу життя й життєвого шляху. Технологія педагогічної підтримки становить передусім реакцію на ситуацію (щойно в самій дитини виникне бажання наблизитися до чогось, а в неї на цьому шляху виникають реальні труднощі – набирає сили

педагогічна підтримка) і містить різноманітні методи й прийоми (оцінно-алгоритмічний, коригувальний, допомога педагога у створенні дитячої спільності й організації самоуправління, використання засобів артпедагогіки, мистецтва, громадязнавства, соціальних навичок і т. ін.). По-п'яте, інноваційна школа – це школа управління її розвитком. Як відзначає Г. Єльнікова, такою її робить система управління, побудована на адаптивній (синергетичній) парадигмі [8].

Підсумуємо аналіз дитинства молодшого школяра як суб'єкта соціального виховання.

1. Парадигмальною основою розгляду молодшого школяра як суб'єкта соціального виховання є завданнево-віковий підхід, який набув значного поширення в сучасній соціально-педагогічній теорії. У його основі лежить ідея про те, що на кожному віковому етапі перед людиною постає сукупність завдань, від сприятливого чи несприятливого вирішення яких залежить її розвиток. Процес соціального виховання саме й спрямований на забезпечення умов для сприятливого розв'язання цих завдань на кожному віковому етапі життєдіяльності людини.

2. Виділяють три групи завдань кожного віку: 1) природно-культурні; 2) соціально-культурні; 3) соціально-психологічні. Основними природно-культурними завданнями дитинства молодшого школяра є завдання розвитку рухових навичок і маскулітності-фемінності, формування довільних психічних процесів. До основних соціально-культурних вікових завдань дитинства молодшого школяра відносять завдання оволодіння роллю учня, систематизованими знаннями й уміннями в обсязі шкільного навчання, індивідуалізації інтересів й оволодіння способами самоорганізації для їхньої реалізації, формування прагнень до досягнення результату, умінь адекватно оцінювати власні досягнення й невдачі. Вирішення соціально-культурних завдань безпосередньо пов'язане з готовністю дитини до школи, процесами адаптації й дезадаптації. Серед соціально-психологічних виділяють завдання, пов'язані з особливостями оволодіння діяльністю (передусім навчальною) і соціальним досвідом. Вирішення всіх трьох груп означених завдань у їхній цілісній єдності в процесі соціального виховання детермінує успішний характер соціалізації молодшого школяра.

3. Дитинство молодшого школяра як суб'єкта соціального виховання разом із завданнево-віковими закономірностями характеризуємо також соціально-педагогічною ситуацією розвитку, яка перебуває під керівним контролем інститутів і агентів соціалізації. Соціально-педагогічна ситуація становить об'єктивно-суб'єктивну реальність і відображає певний рівень стану соціуму. Як інститут соціалізації молодшого школяра виділено сім'ю й школу, які належать до мікрочинників соціалізації й утворюють основу соціокультурного середовища соціального виховання особистості в молодшому шкільному віці.

4. Школа як інститут соціального виховання й мікрочинник соціалізації досі залишається традиційною. У соціально-педагогічних дослідженнях пропонують розвивати сучасну школу як тип інноваційної школи і як школу соціалізації з елементами соціальної освіти – виховання. За такого розгляду специфічними особливостями сучасної школи є: наявність альтернативних інноваційних виховно-освітніх перспектив, які не лише пов'язують розвивальну школу з масовою, традиційною, але й змінюють характер самої масової шко-

ли; наявність учительського корпусу, у якому педагог перебуває в новій педагогічній позиції – позиції педагога-дослідника, не обмеження виховної системи школи лише дидактичною, що відбувається в більшості масових шкіл, а спрямованість її передусім на завдання соціального виховання школярів шляхом активного їхнього включення в навколишнє середовище; розширення технологій педагогічної підтримки, які сприяють усвідомленню людиною, яка росте, своєї відмінності від інших, що необхідно їй для визначення власного сенсу життя й життєвого шляху; спрямованість на адаптивне (синергетичне) управління – управління розвитком; наявність високорозвиненого організаційно-фінансового механізму, структури фінансової підтримки; можливість і здатність узяти на себе деякі функції в галузі соціально-педагогічної роботи, пов'язані з реалізацією програм профілактики негативних явищ у дитячому середовищі, включення дитини в культурологічне середовище, здорового способу життя, додаткового соціального обслуговування тощо.

Література

1. **Доуэл М.** Ориентированная на решение задачи социальная работа / М. Доуэл, П. Марш. – Амстердам – К., 1997. – 136 с.
2. **Истратова О. Н.** Справочник психолога начальной школы / О. Н. Истратова, Т. В. Эксакусто. – Ростов н/Д : Феникс, 2003. – 448 с.
3. **Цукерман Г. А.** Школьные трудности благополучных детей / Г. А. Цукерман. – М. : Знание, 1994. – 74 с.
4. **Ковалева Т. М.** Инновационная школа: аксиома и гипотезы / Т. М. Ковалева. – М. : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2003. – 256 с.
5. **Мудрик А. В.** Социальная педагогика : учеб. для студ. пед. вузов / под ред. В. С. Сластенина. – 4-е изд., доп. – М. : Академия, 2003. – 200 с.
6. **Мардахаев Л. В.** Социальная педагогика : учебник / Л. В. Мардахаев. – М. : Гардарики, 2003. – 269 с.
7. **Днепров Э. Д.** Школьная реформа между „вчера” и „завтра” / Э. Д. Днепров. – М. : Рос. акад. образования, 1996. – 432 с.
8. **Єльнікова Г. В.** Наукові основи розвитку управління загальною освітою в регіоні : монографія / Г. В. Єльнікова. – Х. : Крок, 1999. – 303 с.

* * *

Яковлева О. В. Молодший школяр як суб'єкт соціального виховання

У статті розглянуто актуальні теоретичні питання соціального виховання молодшого школяра в аспектах завданнево-вікового підходу; проаналізовано молодший вік школяра та його соціально-педагогічну ситуацію розвитку; надано характеристику природно-культурним (розвиток рухових навичок, маскуліності-фемінності, формування довільності психічних процесів), соціально-культурним (оволодіння роллю учня, систематизованими знаннями й уміннями в обсязі шкільного навчання, індивідуалізація інтересів і оволодіння способами самоорганізації для їхньої реалізації, формування прагнення до досягнення результату, уміння адекватно оцінювати власні успіхи й невдачі) та соціально-психологічним (розвиток рефлексії щодо своєї діяльності; статева стереотипізація, подолання суперечностей між ролями дитини й школяра (криза шести років) віковим завданням, та між прагненнями до імпро-

візації, творчості, демократичного спілкування й схильністю до стереотипів, підкорення авторитетам цього віку; розкрито характеристики інститутів та агентів соціалізації молодшого школяра та виявлено особливості сучасної школи інноваційного типу.

Ключові слова: молодший школяр, соціальне виховання, суб'єкт, інститути та агенти соціалізації.

Яковлева О. В. Младший школьник как субъект социального воспитания

В статье рассматриваются актуальные теоретические вопросы социального воспитания младшего школьника в аспектах задаче-возрастного подхода; проанализированы младший возраст школьника и его социально-педагогическая ситуация развития; дана характеристика природно-культурным (развитие двигательных навыков, развитие маскулинности-феминности, формирование произвольности психических процессов), социально-культурным (овладение ролью ученика, систематизированными знаниями и умениями в объеме школьного обучения, индивидуализация интересов и овладение способами самоорганизации для их реализации, формирование стремления к достижению результата, умение адекватно оценивать собственные успехи и неудачи) и социально-психологическим (развитие рефлексии относительно своей деятельности; половая стереотипизация, преодоления противоречий между ролями ребенка и школьника (кризис шести лет) возрастным задачам, и между стремлениями к импровизации, творчества, демократического общения и склонностью к стереотипов, подчинение авторитетам) задачей этого возраста; раскрыто характеристику институтов и агентов социализации младшего школьника и выявлены особенности современной школы инновационного типа.

Ключевые слова: младший школьник, социальное воспитание, субъект, институты и агенты социализации.

Yakovleva O. V. Century Younger schoolchild as the subject of social education

The article is devoted to the topical theoretical issues of social education of the Junior schoolchildren aspects approach; the younger the age of the student and socio-pedagogical situation development; characteristics of natural and cultural (development of motor skills development masculinity-femininity, formation of arbitrariness mental processes), socio-cultural (the mastery of the role of the student, organized knowledge and skills in the amount of schooling, individualization of interests and mastering the ways self-organization to implement them, the formation of the desire to achieve a result, the ability to adequately assess their own successes and failures) and socio-psychological (development of the reflection of its activities; to overcome the contradictions between the roles of the child and pupil (crisis six years) and between aspirations for improvisation, creativity, democratic discourse and a tendency to stereotypes, subordination to the authority of the objective of this age; disclosed characteristic of institutions and agents of socialization of the younger pupils and peculiarities of the contemporary school of innovation type.

Key words: Junior schoolboy, social education, a subject, institutions and agents of socialization.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2014 р.

Прийнято до друку 28.02.2014 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.